

**Dîvânü Lügati't-Türk'te Geçen Her
Kelime Türkçe Kökenli midir?
Veya
Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü
Lügati't-Türk'ünde Yabancı
Dillerden Kelimeler**

*Hocam Ahmet CAFEROĞLU'nun
kutlu ruhuna...*

Osman Fikri Sertkaya*

Özet: Dîvânü Lügati't-Türk'ün 1915-1917 yıllarında Türkiye'deki ilk yayımından bu güne kadarki 90 yılı aşan süre içerisinde Dîvânü Lügati't-Türk'te bulunan yaklaşık 6730 madde başı hakkında özellikle Türk asıllı kişilerin kapıldığı "Eğer bir kelime Dîvânü Lügati't-Türk'te geçiyorsa o kelime Türkçedir" şeklinde bir yanlış kanaat vardır. Ancak Dîvânü Lügati't-Türk, içerisinde sadece Türkçe kelimelerin bulunduğu "öztürkçe bir sözlük" değildir. Dîvânü Lügati't-Türk on birinci yüzyılın son yarısının Türk dünyasında kullanılan Türkçe ve Türkçeye başka dillerden giren kelimelerin ansiklopedik sözlüğüdür.

Dîvânü Lügati't-Türk'te Çince, Moğolca, Hintçe (Sanskrit), Hotence, Hoten Sakacası, Kençekçe, Toharca, Soğdça, Grekçe, Farsça, Arapça, Tibetçe gibi çeşitli çevre dillerine ait verilen 264 örnek toplam 6730 madde başının yaklaşık % 4'ünü teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu 264 kelimedenden sonra "bir kelimenin Dîvânü Lügati't-Türk'te geçmesinin o kelimenin Türkçe kökenli olmasına esas teşkil etmeyeceği" hususu gözden uzak tutulmamalı, özellikle etimolojik kelime açıklamalarında bu konuda daha titiz davranılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Dîvânü Lügati't-Türk, Kâşgarlı Mahmud, yabancı kelimeler, köken bilgisi

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Each Word in The Dīwānu'l-Luġat al-Turk is Turkish Origin? or Foreign Language Words in Mahmud al-Kashgari's Dīwānu'l- Luġat al-Turk

Abstract: Over the 90 years that have passed ever since the first publication of Dīwānu luġāti't-Türk (The Compendium of the Turkic Dialects) in Turkey in 1915-1917, there has been an incorrect opinion which concerns the approximately 6730 lexical entries mentioned in The Compendium of the Turkic Dialects and is entertained especially by persons of Turkish origin: «If a word is mentioned in The Compendium of the Turkic Dialects, then that word is Turkish.» But The Compendium of the Turkic Dialects is not merely a «Pure Turkish dictionary» that includes only Turkish words. The Compendium of the Turkic Dialects is an encyclopedic dictionary of Turkish words, as well as of those words that have entered Turkish from other languages, used in the Turkish world of the second half of the eleventh century.

The 264 examples, belonging to various languages in the periphery, such as Chinese, Mongolian, Hindī (Sanskrit), Khotanese, Khotanese Sakha, Kençek, Tocharian, Sogdian, Greek, Persian, Arabic, and Tibetan, and identified by going through The Compendium of the Turkic Dialects, constitute approximately 3.92 % of the total of 6730 lexical entries. It is without a doubt that this rate, almost 4 %, will grow through more exhaustive research. However; after these 264 examples identified for the present moment, the point that «the fact that a word is mentioned in The Compendium of the Turkic Dialects will not serve as basis for that word to be of Turkish origin» should be taken into account, and a more thorough attitude should be adopted in this regard, especially in etymological explanations of the words.

Key Words: Dīwānu Luġāti't-Türk, Kâşgarlı Mahmûd, loan words, etymology.

- a) Çince kökenli kelimeler (71)
- b) Moğolca kökenli kelimeler (57)
- c) Hintçe kökenli kelimeler (9)
- ç) Hotence ve Hoten Sakacası kökenli kelimeler (26)
- d) Kençekçe ve Kâşgarca kökenli kelimeler (22+6)
- e) Toharca kökenli kelimeler (6)
- f) Sogdça kökenli kelimeler (21)
- g) Grekçe kökenli kelimeler (5)
- ğ) Farsça kökenli kelime ve cümleler (27+3)
- h) Tibetçe kökenli kelimeler (3)
- ı) Arapça kökenli kelimeler (2)

Dîvânü Lügati't-Türk'ün 1917-1919 yıllarında Türkiye'deki ilk yayımından bugüne kadar geçen yaklaşık 90 yıllık süre içerisinde *Dîvânü Lügati't-Türk*'te bulunan yaklaşık 6730 madde başı hakkında özellikle Türk asıllı kişilerin kapıldığı “**Eğer bir kelime Dîvânü Lügati't-Türk'te geçiyorsa o kelime Türkçedir**” şeklinde bir yanlış kanaat vardır. Bu konuda bir iki örnek vermek isterim.

Farsça *şahr* kelimesi Asya Türkçesine, Eski Türkçede *-h-* sesi olmadığı için, *şar* şeklinde girmiştir. Türkiye'deki *Şarköy*, *Şarkışla* gibi isimlendirmelerde de bu kelime görülmektedir.

Farsça *şahr* kelimesi Türkiye Türkçesine ise *şehir* olarak girmiş ve *-i-* türemesi ile *şehir* şeklinde Türkçeleşmiştir. Ankara'nın “Başşehir” sıfatında, Akşehir, Beyşehir, Eskişehir, Kırşehir, Nevşehir, Viranşehir gibi yerleşim isimlerinde de *şehir* kelimesi görülür.

Otuzlu yıllardaki “öztürkçeleştirme akımı” sonrasında *şehir* kelimesi *kend* ~ *kent* kelimesi ile “öztürkçeleştirilmiş”tir. Böylece “Başşehir” sıfatı “Başkent”e çevrilmiştir. Artık yeni yerleşim isimleri de *Uydu kent*, Bilim kenti'nden *Bilkent* gibi örneklerde de görüldüğü üzere *şehir* yerine *kent* kelimesi ile yapılır olmuştur.

Eski Türkler yerleşim birimlerinin adını kerpiç tuğlalarla yaptıkları evlerden olsa gerek balçık ? > balık kelimesi ile karşılamışlardı. *Hanbalık*, *Ordubalık*, *Beşbalık* gibi kullanılışlarda bu görülmektedir. *Beşbalık* yerleşim biriminin Sogdçası da *Penckent* ~ *Pencikent* idi. Buna benzer bir yerleşim adı da Özbekistan'ın başşehri *Taşkent* adında hâlen yaşamaktadır.

Bir gün bir dilci ortaya çıkıp “Efendim! *şahr* > *şehir* kelimesi İran dillerinden biri olan Farsça idi. *kend* ~ *kent* kelimesi de başka bir İran dili olan Sogdçadır. Biz Farsça kökenli *şahr* > *şehir* kelimesini Türkiye'de Sogdça kökenli *kend* ~ *kent* kelimesi ile değiştirerek “öztürkçecilik” yapmışız” demiş ve ortalık karışmıştır.

İkinci bir örnek de Bülbül kelimesi ile ilgilidir.

Yetmişli yılların ortalarında Türk Petrol Vakfı'nın Genel Sekreteri olan merhum Fethi Gemuhluoğlu Türkçe ile ilgili bir konuda görüşmek üzere beni makamına davet etmişti. Odasına girdiğimde Rahmi Oruç Güvenç ney çalıyordu. Birlikte dinledikten sonra bana dönerek “Bülbül sesi gibi, değil mi hocam?” diye sordu ve hemen ilâve etti: “Bülbülün öztürkçesi *Sanduvaç*'tır. *Dîvânü Lügati't-Türk*'te Kâşgarlı Mahmud yazmıştır”.

O sıralarda öğrencilerimle birlikte *Kutadgu Bilig*'in dizini üzerinde çalışıyordum. Çalışırken sol elimin altında Rusya'da yayımlanan Eski Türkçe Sözlük olan *Drevnetyurkskiy Slovar*, sağ elimin altında da Sir Gerard Clauson'un Etimoloji Sözlüğü bulunuyordu. *Kutadgu Bilig*'deki her kelimeyi bu iki sözlük ile karşılaştırıyordum. Bu iki sözlükte de *Sanduvaç*'ın Sogdça kökenli olduğu yazılı idi. Ancak büyüğe saygı gereği sustum ve cevap vermedim.

Yeri gelmiş iken bu konuda birkaç cümle yazmak isterim.

Türkçede kullandığımız *bülbül* kelimesi Hintçe bir kelime olup Sanskrit

şekli *bulbula*'dır. Bu kelime Skr.'den Farsçaya *bulbula* ve *bulbul* (veya *bülbüle* ve *bülbül*) şeklinde geçen bir alınc kelime (lehnwort)'dir. Fars'ın "bülbül" anlamındaki kendi kelimesi ise *hezâr*'dir. Bir İran dili olan Sogdçada ise "bülbül" kelimesi *zntw'ç* > *sanduvaç* şeklinde geçer.

Yine *bülbül* kelimesi Farsçadan (veya Skr.'ten) Arapçaya geçen bir alınc kelime (lehnwort)'dir. Arap gramerine göre *belâbil* "bülbüller" şeklinde de çokluk şekli yapılmıştır. Arabın "bülbül" karşılığındaki kendi kelimesi ise '*andelib*'dir.

Osmanlı Türkçesi ile ilgili sözlüklerde *bülbül* kelimesi için bazen Arapça bazen de Farsça denmesinin sebebi budur.

"Madem *bülbül*, *hezâr*, *sanduvaç*, *andelib* yabancı kelimedir. O halde bunların Türkçe karşılığı hangi kelimedir?" sorusunu da cevaplayalım.

Türkçede "bülbül"ün özelliği en iyi öten kuş olmasıdır. O hâlde eski Türkçede *öter kuş* karşılığını aramak gerekiyor. Ancak *öt-* "ötmek, kuş ses çıkarmak" fiili Türkçede sekonder / ikincil bir fiil olarak 11. yüzyıldan sonra, Karahanlı Türkçesi'nden itibaren, geçen bir fiildir. *öt-* fiilinin Eski Türkçesi *et-* şeklindedir. Bilge Kağan yazıtındaki *tağda sığun eterçe* "dağda geyik meler gibi" cümlesinde bu fiil vardır. Fiil *e* > *ö* ses gelişmesine uyarak *et-* > *öt-* şeklinde gelişmiştir.

Reşid Rahmeti Arat *e* > *ö* ses gelişmesine dikkat etmemiştir. Bu yüzden Kutadgu Bilig'deki

KB 76a *ünün ötti keklik killer katğura*

"Keklik yüksek ses ile öttü. Sanki gülmekten katılıyor"
mısraındaki *ötti* kelimesini Uygur harfli yazmada *adtı*;

KB 77a *ğara çumğuk ötti sita tumşukın*

"Kara çumguk mızrak gibi gagası ile ötüyor"
mısraındaki *ötti* kelimesini Uygur harfli yazmada *adtı*;

KB 78a *çiçeklikte sandvaç öter miñğ ünin*

"Çiçek bahçesinde bülbül binlerce ses ile ötüyor"
mısraındaki *öter* kelimesini Uygur harfli yazmada *adar* okumuştur.

Reşid Rahmeti Arat tarafından gerek *adtı*, gerek *adar* şeklinde kalın sıralı olarak okunan kelimelerin, ince sıralı olarak *edti* = *eğti*; *eder* = *eğer* şeklinde okunması gerekirdi. Doğru fiiller *keklik eğti*, *kara çumğuk eğti*, *bülbül eğer* şekillerinde anlaşılmalıdır. Buna göre *bülbül*'ün Eski Türkçe karşılığı **eter kuş* olmalıdır. Bir gün Eski Türkçe bir metinde bu şekli bulacağımıza inanıyorum.

Biz şimdi *Dîvânü Lügati't-Türk*'teki kelimelere dönelim.

Eski Türkçede kelime başında olmayan *d-*, *h-*, *l-*, *m-*, *n-*, *r-*, *z-* ünsüzleri ile başlayan *didim*, *dunuşka* ~ *dünüşke*, *hulun*, *lav*, *leşp*, *limken*, *lohtay*, *lüçnüt*, *maraz*, *merdek*, *minguy*, *nag*, *rapçat*, *zaranza*, *zarğunçmud*, *zunkum* ~ *züngüm* gibi kelimelerin Türkçe kökenli olmadığı da bilinmektedir. Kâşgarlı Mahmud'un devrinin Türkçe kelimelerini değil, devrinin Türk dünyasında kullanılan kelime kadrosunu tespit ettiğini de bilmekteyiz. Ayrıca Kâşgarlı Mahmud Türk dünyasındaki birçok kelimeyi "Bu kelime Türkmencedir, Bu kelime Oğuzcadır, Bu kelime Argucadır" vb şeklinde notlayarak açıklamıştır.

Kâşgarlı Mahmud'un notladığı kelimelere aidiyet gösterdiği yirmi etnik grup şunlardır: Argu, Bulgar, Çiğil, Hakaniye, Hotan, Karluk, Kençek, Kıfçak, Oğuz, Sogd, Suvar, Tuhsı, Tüpüt, Türk, Türkmen, Uğrak, Uygur, Yabaku, Yağma, Yemek.

Diyalektleri zikredilen sekiz şehir ise Balasagun, Barsgan, Utluk, Kaşgar, Kuça, Sayram, Taraz, Uç şehirleridir.

Dîvânü Lügati't-Türk'te Türkçenin ve lehçelerinin dışındaki yabancı kökenli kelimeleri Moğolca, Çince, Hintçe, Hoten Sakacası, Kençekçe, Toharca, Tibetçe, Sogdça, Farsça, Arapça kelimeler gibi gruplar halinde incelemek gerekiyor. Ayrıca zikredilen bu dillerin dışında hangi dile ait olduğu henüz tespit edilemeyen kelimeler de vardır. Meselâ "beyaz veya al meyve" anlamında *çeniştörük* ~ *çeniştürük* جَشْتَرُوك lagun, şat vb. gibi. *Çeniştörük* ~ *çeniştürük* (264/9), kelimesinin son kısmını *örük* ~ *ürük* şeklinde Türkçe okumak mümkündür. Ancak *Dîvânü Lügati't-Türk*'te sadece *erük* şekli geçmekte, *örük* ~ *ürük* şekli geçmemektedir.

Dîvânü Lügati't-Türk'teki yabancı kelimeler konusunda fazla bir araştırma yoktur. Tuncer Gülensoy'un "*Dîvânü Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca kelimeler üzerine*"¹ adlı makalesinde verdiği ve Moğolca kökenli olduğunu söylediği 25 kelimenin 15'i *Dîvânü Lügati't-Türk* ile ilgilidir. Anna Dibo ise "Mongolizmi i Mahmuda Kaşgarskogo = Mongolian loan words by Mahmud Kashgari?"² adlı makalesinde *Dîvânü Lügati't-Türk*'teki 6 kelimenin Moğolca olduğunu yazmıştı.

Kaşgarlı Mahmud'un "Bu kelime Kençekçedir" diyerek açıkladığı 25 kadar kelime hakkında da B. A. Gökdağ'ın "Kençekler ve Kençekçe"³, ve H. Tremblay'ın "Kanjacki and Kaşgarian Sakan. Contrubutions towards Comparative Grammar of Iranian Languages XI"⁴ adlı araştırmaları zikredilebilir.

Han Woo Choi "Newly identified Chinese Loan-Words in *Dîvânü*

¹ Türk Kültürü Araştırmaları, XXII/1-2, Necati Akder Armağanı, Ankara, 1984, s. 90-103.

² Bk. Anna Dibo, "Mongolizmi i Mahmuda Kaşgarskogo = Mongolian loan words by Mahmud Kashgari?", Altaica, X, Moskva, 2005, s. 51-60.

³ Bilgehan Atsız Gökdağ, "Kençekler ve Kençekçe", Dil Araştırmaları, Yıl: 1, Sayı:1, 2007 Bahar, s. 97-108.

⁴ Havier Tremblay, "Kanjacki and Kaşgarian Sakan. Contrubutions towards Comparative Grammar of Iranian Languages XI", Central Asiatic Journal, 51/1, (2007), s. 63-76.

Lügati't-Türk" adlı araştırmasında yeni 46 kelimeyi zikretmişti.⁵ Bu kelimelerden bazılarının Çince olduğu şüpheli olsa bile çeşitli kaynakların zikredilmesi ve karşılaştırmaların yapılması açısından değerlidir. Anna Dibo "Mahmud Kaşgarî'nin Sözlüğü'ndeki Eski Sinciang dillerinden alınan sözcükler üzerine"⁶ adlı bildirisinde ise Çince, Sogdça, Farsça, Hintçe, Sakaca, Toharca, Moğolca olduğunu söylediği 60 kelimeyi zikretmiştir.⁷

Dîvânü Lügati't-Türk'teki yabancı kökenli kelimelerle ilgili olarak, yapılan başka çalışmalardan meselâ *artut ~ ertüt* kelimesinin etimolojisi dolayısı ile Semih Tezcan'ın "Additional Iranian Loanwords in Early Turkic Languages"⁸ adlı çalışması zikredilebilir.

Dîvânü Lügati't-Türk'te geçen yabancı dillere ait kelimelerin Arap harfleri ile olan imlâsına göre okunması çoğu zaman problemlidir. Bunun sebebi kelimenin ait olduğu dildeki seslerinin Arap harflerindeki imlâsı ve bu imlânın Türkler tarafından nasıl okunacağıdır.

Batı dillerinde Türkçedeki **c** harfi ile yazılan ancak **k** olarak okunan kelimelerin Arap harfleri ile ifadesi çoğu zaman kaf ك harfi yerine kef ك harfidir. Meselâ orijinal imlâsıyla *coca cola* (okunuşu *koka kola*)'nın Arap harfleri ile yazılışı kaf harfi ile değil kef harfi ile كوكا كولا şeklindedir. Bu şekildeki bir imlâyı bir Türk *göke ~ köke ~ güke ~ küke* ve *göle ~ köle ~ güle ~ küle* şekillerinden bir kelimeyi seçerek okur. Kelimenin Türkler tarafından *koka kola* okunması için Arap harfli imlâsının قوقا قولا şeklinde olması gerekir. Dolayısıyla *Dîvânü Lügati't-Türk*'te Arap harfleri ile yazılan yabancı kelimelerin okunuşunda başlıca üç problem bulunmaktadır.

- Kelimenin kalın veya ince sırada okunması problemi.
- Kelimenin ünlüsünün okunması problemi.
- Kelimenin hem ünsüzünün hem de ünlüsünün okunması problemi.

a) Kelimenin kalın veya ince sırada okunması problemi.

بُشِينَجْکْ imlâsı *büşincek* mi yoksa *buşincak* mı okunmalıdır?

دُنُوشْکْ imlâsı *dunuşga ~ dunuşka* mı yoksa *dünüşge ~ dünüşke* mi okunmalıdır?

چَشْکَالْ imlâsı *çeşkel* mi yoksa *çaşkal* mı okunmalıdır?

کِنْبَا imlâsı *kenbe ~ kenpe-* mi yoksa *kanba ~ kanpa-* mı okunacaktır.

⁵ Han Woo Choi, "Newly identified Chinese Loan-Words in *Dîvânü Lügati't-Türk*" *Central Asiatic Journal*, 36, 1992, s. 188-197.

⁶ Yakın-Doğu Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi'nin 9-10 Nisan 2008'de Kıbrıs (Lefkoşa)'da düzenlediği Kaşgarlı Mahmud ve Türk Dili Sempozyumu'nda sunulan bildiri.

⁷ Kençekçe kelimelerle ilgili olarak bk. Harold W. Bailey, "Saka studies: The Ancient Kingdom of Khotan", *IRAN, Journal of the British Institute of Persian Studies*, VIII, 1970, s. 65-72.

⁸ *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, (1997), s. 157.

b) Kelimenin ünlüsünün okunması problemi.

تغرل imlâsı *toğrıl* mı yoksa *tuğrıl* mı okunacaktır.

c) Kelimenin hem ünsüzünün hem de ünlüsünün okunması problemi.

كُرْكَ imlâsı *körke* ~ *kürke* mi yoksa *korka* ~ *kurka* mı okunacaktır.

اُسْكُلَا imlâsı *ösügle-* ~ *üsügle-* mi yoksa *usukla-* mı okunacaktır.

شَنْبُوْىْ imlâsı *şenbuy* mı yoksa *şanbuy* mı okunacaktır.

زُنْكُمْ imlâsı *züngüm-* mü yoksa *zunkum* - mu okunacaktır.

Başka bir problem de yabancı kökenli kelimelerin *Dîvânü Lügati't-Türk*'teki imlâsı problemidir. Sözgelimi;

Çince *çihansı* (I 489/1) “nakışlı bir Çin ipeklisi” kelimesinin yazmadaki imlâsı جِيْحَانْسِي *çihansı* ve جِيْحَانْسِي *çinahısı* şekillerinde okunabilmektedir. Ancak kelimenin Çincesi *chih han ssü* şeklindedir. Kilisli Rifat ile Brockelmann'ın *çihansı* okuyuşları Besim Atalay tarafından *çihansı* şeklinde düzeltilmiştir.

Çince liv (III 238/13) “bulgur, pirinç gibi nesnelere yapılan (aş)” kelimesinin imlâsı *Dîvânü Lügati't-Türk*'te لِيُو şeklinde geçiyor. Yazmada son ses vav'ın sehven ötre ile harekelendiği görülüyor. Ötre harekesi herhalde müstensih tarafından sükûn harekesi yerine konmuş olmalı. Çünkü kelime Şüan Zang gibi Uygur Türkçesi metinleri ile *Kutadgu Bilig*'de *liv* şeklinde geçiyor.

Skr. *pippalî* “Dar-ı fülful. Kara bibere benzer taneleri olan uzun biber. *piper longum*” kelimesi Arap harfleri ile ancak بِيْلِي şeklinde yazılır. Bu imlâ Kâşgarlı Mahmud tarafından *bibli* (I 430/27) okunmuş ve bu kelimenin vezni olan *fi'li* kalıbında zikredilmiştir. Doğru okunuşun *bib(b)ali* = *pippali* şeklinde olması ve bu vezinle ilgili kalıpta yer alması gerekirdi.

Kençekçe *çaşkal* ~ *çeşkel* (I 482/17) “çanak çömlek parçaları” kelimesinin imlâsında son sesin yazmada müstensih tarafından sehven lâm yerine kâf ile چَشْكَال şeklinde yazıldığı görülüyor. Doğru imlânın چَشْكَال şeklinde olması gerekirdi.

Yine Kençekçe *kanpa* ~ *kenpe* (I 416/4) “bir ot adı” kelimesinin imlâsı yazmada كَنْسَا şeklinde müstensih tarafından sehven be dişi yerine sin dişi ile yazılmış. Doğru imlânın كَنْبَا şeklinde olması gerekirdi.

Sogdça *suburğan* (I 516/14) “Maşatlık. Müslüman olmayanların mezarlığı” kelimesinin yazmada geçen سُبُرْغَانْ şeklindeki imlâsında *r* harfinin üzerine müstensih tarafından sehven bir nokta konulduğu görülüyor. Bu yüzden harfin *z* olması ile kelime *subuzğan* şeklinde de okunuyor. Doğru şeklin *suburğan* سُبُرْغَانْ olması gerekirdi.

Nihayet Farsça dizrûyîn «Bakırkale» kelimesinin yazmada بِنْكَد şeklinde

geçen imlâsı da Semih Tezcan tarafından Farsça karşılığına dayanılarak *Yezkend* şeklinde düzeltilmişti.⁹ Ancak S. Tezcan bu görüşünden vazgeçmiştir. Bu şehrin adının *Beykend* olması gerektiğini söylemektedir (5.9.2008).

Tuncer Gülensoy “*Dîvânü Lügati’t-Türk ve Kutadgu Bilig*’deki Moğolca kelimeler üzerine”¹⁰ adlı makalesinin sonunda «*Dîvânü Lügati’t-Türk*’te ve *Kutadgu Bilig*’de geçiyor diye her kelimeyi Türkçe olarak benimsemek artık mümkün değildir” demişti. Tuncer Gülensoy bu görüşünü sadece *Dîvânü Lügati’t-Türk*’te geçen Moğolca kelimeler için zikretmişti. Hâlbuki *Dîvânü Lügati’t-Türk*’te Moğolca kelimeler dışında, Çince, Hintçe (Sanskrit), Hotence, Hoten Sakacası, Kençekçe, Toharca, Sogdça, Grekçe, Farsça, Arapça, Tibetçe gibi çevre dillerden alınan 200’den fazla kelime bulunmaktadır. Şinasi Tekin’in de belirttiği gibi “Dünyada hiç bir dil kendi öz kelime ve şekil varlığı ile yetinemez. Her millet ilişki kurduğu medeniyetlerin dillerinden alıntı yapar ve bunları benimser kendi öz malı haline getirir.”¹¹

Bu konuların dışında aşağıdaki soruların cevapları da henüz bilinmemektedir.

1. Kâşgarlı Mahmud *Dîvânü Lügati’t-Türk*’te Moğollardan bahsetmiyor. Acaba Tatar ile Moğol halkını mı kastetmiştir?

2. Kâşgarlı Mahmud Toharlardan da bahsetmiyor. Acaba Kençekçe ile Türkleşmiş Toharların kelimelerini mi kastetmiştir?

3. Kâşgarlı Mahmud aşağıda listelenen 27 Farsça kelimedenden sadece üçünü madde başı olarak veriyor. Halbuki *Başsız börk olmaz, tatsız Türk olmaz* diyordu. Tezat neden?

4. Kâşgarlı Mahmud *Dîvânü Lügati’t-Türk*’ü Bağdad’da kaleme aldığı hâlde, müslüman Türklerin dilinde yüzlerce Arapça kelime olmasına rağmen, Arapça kelime örneği niçin vermemiştir?

Sonuç olarak *Dîvânü Lügati’t-Türk*’ün taranması ile tespit edilen ve aşağıda Moğolca, Çince, Hintçe (Sanskrit), Hotence, Hoten Sakacası, Kençekçe, Toharca, Sogdça, Grekçe, Farsça, Arapça, Tibetçe gibi çeşitli çevre dillerine ait verilen **258** örnek toplam 6730 madde başının yaklaşık % **3.83**’ünü teşkil etmektedir. Çok daha titiz bir araştırma ile % **4**’e yaklaşan bu sayının artacağı şüphesizdir. Ancak şu an için tespit edilen bu **258** örnekten sonra, “**bir kelimenin *Dîvânü Lügati’t-Türk*’te geçmesinin o kelimenin Türkçe kökenli olmasına esas teşkil etmeyeceği**” hususu gözden uzak tutulmamalı, özellikle etimolojik kelime açıklamalarında bu konuda daha titiz davranılmalıdır.

⁹ Semih Tezcan, “*Dîvânü Lügati’t-Türk*’te *Yezkend*”, *Belleten*, XLII/167, Ankara, 1978, s. 421-425.

¹⁰ Tuncer Gülensoy, “*Dîvânü Lügati’t-Türk ve Kutadgu Bilig*’deki Moğolca kelimeler üzerine”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXII/1-2, Necati Akder Armağanı, Ankara, 1984, s. 90-103.

¹¹ Şinasi Tekin, *İhtikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 2001, s. 254-255.

Çünkü *Dîvânü Lügati't-Türk* içerisinde sadece Türkçe kelimelerin bulunduğu “öztürkçe bir sözlük” değildir. ***Dîvânü Lügati't-Türk* on birinci yüzyılın son yarısının Türk dünyasında kullanılan Türkçe ve Türkçeye başka dillerden giren kelimelerin ansiklopedik sözlüğüdür.**

Aşağıda örnek olarak verilen kelimeler için;

1. Birinci sütunda *Dîvânü Lügati't-Türk*'ün Rusça çevirisindeki¹² kelime sıra numaraları verilmiştir.
2. İkinci sütunda kelimeler ve altlarında da Besim Atalay çevirisindeki sahife ve satır numaraları verilmiştir.
3. Üçüncü sütunda kelimelerin Arap harfli imlâları verilmiştir.
4. Dördüncü sütunda kelimenin anlamı, Sir Gerard Clauson'un Etimoloji Sözlüğü'ndeki yeri ve yapılmış ise kökenleri gösterilmiş, araştırmacıların farklı görüşlerine işaret edilmiştir.
5. Moğolca kelimeler için de Gerhard Doerfer'in TMEN numaraları zikredilmiştir.

ÖRNEKLER

a) Çince kökenli kelimeler: (71)

Dîvânü Lügati't-Türk'te en fazla yabancı kelime Çince kökenli olanlardır. Bu durum eski Uygur Türklerinin Çin ile iç içe yaşaması ile açıklanabilir. Çince kelimelerin genel özelliği ise *Dîvânü Lügati't-Türk*'te çoğu kez bir kere geçmesi, *Dîvânü Lügati't-Türk*'ten önceki ve sonraki Türkçe metinlerde ise genellikle kullanılmamış olmasıdır. Bu özellik de o kelimelerin konuşma dili kelimeleri olduklarını, dolayısıyla edebî dile geçemediklerini gösterir.

sıra	kelime	imlâsı	anlamı
56	<i>aṅg</i> I 40/16	اَنگ	Yağı ile ilaç yapılan bir kuş adı EDPT 165b aṅ
332	<i>ar</i> I 80/5	ار	Kestane rengi, kumral, konural EDPT 192a arsı:l ; EDPT 238a arsal
5643	<i>be</i> III 206/17	با	Koyun melemesi bildirir EDPT 291b bé : Giles 3.478
2745	<i>boḥsuk</i> 1465/25	بُخسُق	Kölelerin (veya mahkumların) boyunlarına geçirilen lâle, bukağı EDPT 320b bohsuk
5830	<i>boḥtay</i> III 239/22	بُختای	Elbise bohçası, heybesi EDPT 313a boḥta:y Buda

¹² *Mahmūd al-Kāḡarī. Dīvān luḡāt-at-Turk, Pervod i predisloviye Z. - A. Auyezovoy. İndeksı R. Ermersa, Almatı, 2005.*

2520	<i>burhan</i> I 343/27, 436/9 III 84/14	بُرْهَانُ	Buda EDPT 360b-361a burhan Skr. <i>buddha</i> > <i>but</i> kelimesinin Kuzey Çince telaffuzu <i>bur</i> (bk. Giles 3.589 <i>fi</i>) kelimesine Türkçe <i>kan</i> kelimesinin getirilmesi ile türetilmiştir. Çin. <i>bur+Türk kan</i> < Skr. <i>buddha+Türk. kan</i>
1756	<i>bük</i> I 333/28	بُكْ	Köşe, bucak (Arguca) EDPT 324a bük Giles 3.692. Çince-Korece bok .
5763	<i>büke</i> III 227/6	بُكَا	Ejderhâ, büyük yılan EDPT 324b böke : Giles 3.716, Karlgren 53. Çince-Korece bok .
5763	<i>büke</i> III 227/6-8	بُكَا	Muharip, cengâver, savaşçı; pehlivan, güreşçi; hayvanlara damga vuran kişi EDPT 324b böke :
2314	<i>çadan</i> I 409/28	چَادَنْ	Çıyan, akrep, kuyruğu örü EDPT 403a ça:dan
2675	<i>çağmur</i>	چَاغْمُرْ	Şalgam
2676	<i>çamğur</i> I 16/21; 457/7	چَاغْمُرْ	EDPT 408b çağmur Han Woo-Choi bu kelimenin ikinci unsuru olan <i>mur</i> kelimesinin Çince olduğunu söylüyor.
5397	<i>çal</i> III 156/26	چَال	Alaca EDPT 416a ça:l
5841	<i>çalğay</i> III 241/16	چَالْغَايْ	Kuş kanadının uçları EDPT 420a çalğa:y
5393	<i>çek</i> III 155/24	چَاكْ	Kumaş biçiminde bir pamuk dokuma EDPT 413a çe:g Giles 1. 812
6423	<i>çengşü</i> III 378/7	چَنْكَشُو	Küçük hırka EDPT 427a çañşu :
1692	<i>çer</i> I 322/15	چَرْ	Vücudun ağırlığını bildiren kelime EDPT 427a çer (1)
1693	<i>çer</i> 1323/1	چَرْ	Vakit, zaman (Oğuzca) EDPT 427a çer (2)
5241	<i>çığ</i> III 128/14	چِيغْ	Bir Türk arşını; Arap arşınının üçte ikisi kadardır; göçebeler bununla bez ölçerler. Clauson 'a Chinese foot about 35 cm. [Bir Çin ölçüsü, yaklaşık 35 cm.]' şeklinde anlamlandırıyor. EDPT 404b çı:ğ (2). < <i>ch'ih</i> G. 1.992.

2941	<i>çihansı</i> I 489/1	چڭسڭى	Nakışlı bir Çin ipeklisi EDPT 409a-b çihansı < <i>chih han ssü</i> [G. 1.891; 3.836; 10.259]
1795	<i>çin</i>	چڭن	Doğru, gerçek, sahih
5292	I 339/13-14; III 138/7-8		EDPT 424a-b. çı:n < Çin. <i>chen</i> . Giles 589.
5204	<i>çij</i> III 123/24-124/1	چڭڭ	Demir çivi, zırh çivileri ucu EDPT 400a çé:j
2353	<i>çikin</i> I 414/23	چڭڭڭن	İbrişim EDPT 415b-416a. <i>çiki:n</i> [Kelimenin ikinci hecesi <i>chin (kin)</i> için bk. G. 2.032].
1698	<i>çir</i> I 323/17	چڭر	Yağ EDPT 427b çır (2)
5173	<i>çit</i> III 120/16	چڭت	Üzerinde alacalı nakışlar bulunan Çin kumaşı EDPT 402a. <i>çi:t</i> . Clauson kelimenin Çince'ye Skr. <i>çitra'dan</i> geldiği görüşündedir.
1712	<i>çuz</i> I 325/24	چڭز	Atalay 'Yaldızlı, kırmızı renkli bir çin kumaşı' şeklinde çevirmiş. EDPT 431b-432a <i>çuz</i> Clauson <i>dibāc šmī</i> <i>muḡhab ḥumr wa aḥamī</i> cümlesini 'Chinese gold brocade, red and black' şeklinde çeviriyor.
1696	<i>çür</i> I 323/11 <i>en</i>	چڭر	Menfaat EDPT 428a çür
5906	<i>en-e-</i> III 256/23-26	ان	İşaret, im (Hayvanın) kulağının bir parçasını keserek (veya delerek) işaretlemek, imlemek EDPT 166a én ; Giles 13.282
798	<i>eşgürti</i> I 145/3	اَشْكُرْتِي	İpekli, nakışlı Çin kumaşı EDPT 261a eşgür:ti
5293	<i>hon ~ hun</i> III 138/10-11	خون	Kaba, faydasız EDPT 631b-632a ḥu:n
6387	<i>hulıng</i> III 371/16	خڭلڭك	Çin'den getirilen, birçok renkleri olan kumaş EDPT 622b ḥuluḡ < <i>hua lian</i> .
19	<i>ir</i> I 36/1	ار	Utanma bildiren bir sözdür. EDPT 192b ır Clauson'a göre Arapça 'ar'dan Türkçeye geçmiştir. Han Woo Choi ise kelime- nin Çince-Korece ir olduğunu söylemektedir.

* Yazmadaki imlâ چڭسڭى çihansı ve چڭسڭى çinaḥşı şekillerinde okunabilmektedir. Ancak kelimenin Çincesi *chih han ssü* şeklinde olduğu için çihansı okunuşu tercih edilmiştir.

4255	<i>kaçaç</i> II 285/1	قَجِجْ	İpekli Çin kumaşı EDPT 590b kaça:ç
3460	<i>kırğuy ~ kırkıy</i>	قِرْغُوْیْ	Atmaca
5842	II95/8 III 241/17-18	قِرْغُوْیْ	EDPT 654b-655a kırğu:y
2416	<i>kenzī</i> I 422/27	کَنْزِي	Kırmızı, sarı, yeşil gibi birtakım renkleri bulunan bir Çin dokuması. EDPT 735a kenzi : < <i>chuan tzū</i> [G. 3.139; 12.317];
1721	<i>kez</i> I 327/17	کَزْ	İpekli bir Çin kumaşı EDPT 756a kez (3) .
5836	<i>ķorday</i> II 177/11 III 241/21, 25	قُرْدَايْ قِرْدَايْ	Kuğu kuşu, Pelikan EDPT 649a kordary
5775	<i>küküy</i> III 232/8	كُكُوْیْ	Hala EDPT 714a küküy
5388	<i>lav</i> III 155/15	لَاَفْ	Mühür mumu EDPT 763a lav [G. 6.668]
2567	<i>limkan ~ limgen</i> I 444/1	لِمْکَنْ	Sarı erik EDPT 764b limken < <i>lin ch'in</i> [G. 7.157; 2.101]
5822	<i>liv</i> III 238/13	* لِيْوْ	Bulgur, pirinç gibi nesnelere yapılan (aş) EDPT 763a-b liv [G. 6.958]
5831	<i>lohtay</i> III 240/1	لُوْحْتَايْ	Üzeri sarı benekli bir Çin ipeklisi EDPT 763b-764a lohtay < <i>lo tay</i> [G. 7.323; 10.554]
5407	<i>man</i> III 157/26	مَانْ	Kaybolmuş, harap olmuş EDPT 766b ma:n
6609	<i>mekke</i> III 424/23	مَكَّهْ	Çin'den getirilen bir mürekkep. Türk yazısı bununla yazılır. EDPT 766a mekke Clauson Çin. <i>mo</i> “siyah mürekkep” [G. 8.022] köken açıklamasını yapıyor.
5844	<i>minğuy</i> III 241/25	مِنْغُوْیْ	Çiriş EDPT 769a minğuy <... + <i>guy</i> [... ; 1.023]
86	<i>or</i> I 45/7	اُوْرْ	Kırmızı ile sarı arasında bir at donu EDPT 192b-193a o:r Giles 13.023. Han Woo -Choi'ye göre Çince-Korece ur .

* Yazmada son ses vav sehven ötre ile harekelenmiş. Ötre harekesi herhalde sükun yerine konmuş olmalı. Çünkü kelime Şuan Zang gibi Uygur Türkçesi metinlerinde ve Kutadgu Bilig'de **liv** geçiyor.

797	<i>ordutal</i> I 124/22	اوردوتال	Hamam otu EDPT 211a-b ordu:ta:l Han Woo-Choi bu kelimenin ikinci unsuru olan <i>tal</i> kelimesinin Çince olup “yapışkan” anlamına geldiğini söylüyor.
123	<i>oy</i> I 49/28	اوى	Bir at donu rengi, gri, yağız. EDPT 266a o:y
2389	<i>sındu</i> I 418/15	سیندو	Makas EDPT 836b sındu:
1700	<i>sır</i> I 324/7	سر	Kendisi ile Çin kâseleri cilalanıp üzerine nakış yapılan macun. EDPT 842b-843a sır [G. 1.023]
5659	<i>şa</i> III 211/1	شا	Alacalı bir kuştur. EDPT 866a şa: < Çin.
2586	<i>şalaşu</i> I 446/4	شالاشو	Bir çeşit Çin dokuması EDPT 868a şala:şu:
5661	<i>şi</i> III 211/10	شي	Çin hakanlarının selâmlandığı bir kelimedir. EDPT 866a şi: < Çin.
2486	<i>şuglu</i> I 431/6	شغلو	Tilki üzümü EDPT 867b şuglu: < Çin.
2836	<i>taḥçek</i> I 476/19	تَحْجَك	Bir çeşit Çin ipeği EDPT 467b taḥçek
2366	<i>taḥto ~ tahtu</i> I 416/7	تَحْتُو	Eğirilmemiş ham ipek EDPT 467b tahtu:
6299	<i>tanġ</i> III 356/24	تَنك	Eski zamanlardan kalmış olan yapı EDPT 511a taḡ (4)
6295	<i>tanġ</i> III 355/20	تَنك	Elek (Arguca) EDPT 511a taḡ (5)
6473	<i>taylanġ</i> (er, yiğit) III 386/9,13	تَيْلَنك	İnce, kibar, güzel, boylu boslu, rengi parlak, elbisesi temiz (kişi) EDPT 569a taylanġ
1758	<i>tek</i> I 334/1	تَنك	Sessiz, sakin (Oğuzca) EDPT 475b tek
5651	<i>to</i> III 207/7	تُو	Bulamaç gibi pişirilen bir undur. Bir kaba konularak ekşitilir, sonra içilir. EDPT 433a to: Clauson Çin. <i>t'ang</i> “çorba” [G. 10.751] köken açıklamasını yapıyor.

1746	<i>tok</i> (<i>er; yılktı</i>) I 332/21-22; 358/5	توك	Saçsız (kişi); boynuzsuz (hayvan) EDPT 464b tok
----	<i>tonġ</i> III 356/22-23	توك	Don, buzlanma EDPT 513a tonġ
5308	<i>toy</i> III 141/26-142/1	توي	İlaç yapılan bir otun adı EDPT 567a to:y (3)
5289	<i>tun</i> III 137/23	تون	İlk, birinci EDPT 513a tu:n
5767	<i>tüge</i> III 229/1-2	توك	İki yaşına varmış buzağı, düve EDPT 478b tüge:
101	<i>uġ</i> I 48/8	اوغ	Çadırın üst yanındaki köşelerden her biri. Türkiye Türkçesinde evin damını örten otlar için h- önsesi ile hug şeklinde kullanılmaktadır. EDPT 76a u:g
4596	<i>yak</i> III 4/13	يقي	Çanak bulaşığı (<i>yok ~ yuk</i> ile birlikte) EDPT 895a ya:k (1)
6324	<i>yeġ</i> II 109/1, 187/3, 233/10; III 362/3	ييك	Yen, ceket kolu kenarı EDPT 940b yeġ
4596	<i>yok~ yuk</i> III 4/14	يقي	Çanak bulaşığı (<i>yak</i> ile birlikte) EDPT 896a bk. 895a ya:k (1)
6681	<i>zanbı</i> III 441/13	زاني	Gece öten ve çekirgeye benzeyen bir böcek, orak kuşu EDPT 989a-b za:nbı: Clauson ilk hecenin Çin. ching [G. 2.136]'dan gelebileceğini söyler.
2912	<i>zunkum ~ züngüm</i> I 485/7	زنگم	Bir çeşit Çin ipeklisi EDPT 989b züngüm

b) Moğolca kökenli kelimeler: (57)

Tuncer Gülensoy'un "*Dîvânü Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca kelimeler üzerine*"¹³ adlı makalesinde verdiği ve Moğolca kökenli olduğunu söylediği 25 kelimenin 15'i *Dîvânü Lügati't-Türk* 10'u ise *Kutadgu Bilig* ile ilgilidir. Anna Dibo ise "Mongolizmi i Mahmuda Kaşgarskogo = Mongolian loan words by Mahmud Kashgari?"¹⁴ adlı makalesinde *Divanü Lügati't-Türk* 'teki 6 kelimenin Moğolca olduğunu söylüyor.

¹³ Tuncer Gülensoy, "*Dîvânü Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca kelimeler üzerine*", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXII/1-2, Necati Akder Armağanı, Ankara, 1984, s. 90-103.

¹⁴ "Mongolizmi i Mahmuda Kaşgarskogo = Mongolian loan words by Mahmud Kashgari?", *Altaica*, X, Moskva, 2005, s. 51-60.

Bazı kelimelerin kökeni konusunda araştırmacılar değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Meselâ *açı*, *ingen*, *sakağ*, *sakal* vs gibi kelimeler Gülensoy'a göre Moğolca, Clauson'a göre ise Türkçe kökenlidir. Çeşitli araştırmacıların Moğolca saydıkları *esen*, *karaŋgu(y)* ~ *karaŋku(y)* kelimeleri de Doerfer'e göre Türkçe kökenlidir.

Türkçe ile Moğolcada aynen geçen aşağıdaki ve benzeri kelimelerin kökeninin ise hangi dil olduğu münakaşalıdır.

Türkçe	Moğolca
<i>ağlak</i>	<i>ağlağ</i>
<i>berke</i>	<i>berge</i>
<i>qula</i>	<i>qula</i>
<i>kür</i>	<i>kür</i>
<i>sakağ</i>	<i>sağağ</i>
<i>sakal</i>	<i>sakal</i>
<i>sirke</i>	<i>sérke</i>
<i>soñkur</i>	<i>siñkur</i>

sıra	kelime	imlâsı	anlamı
740	<i>abaçı</i> I,136/13	أَبَاجِي	Umacı EDPT 6b aba:çı : < M. <i>abuğaci</i> TMEN I 1
281	<i>ağıl</i> I 65/21; 73/19	أَغِيلُ	Koyun yatağı, ağıl EDPT 83b ağıl TMEN II 503
601	<i>ağlak</i> I 119/21; 468/8	أَغْلَاقُ	Issız; çorak, oturulmayan yer, boş EDPT 84b ağla:k = M. <i>ağlağ</i>
345	<i>ala</i>	أَلَا	Ala, alalık, alaca
403	I 81/28; 91/20		EDPT 126a a:la : TMEN II 518
755	<i>aluçın</i> I 138/2	أَلُجِينُ	Yenilen boğumlu bir ot EDPT 130a alu:çı:n Clauson <i>a-</i> protezi alan Çince bir kelime olduğu görüşündedir. Dibo ise * <i>alçaŋga</i> “bir maydanoz türü” köken açıklama- sını yapıyor.
475	<i>amrak</i> I,101/4	أَمْرَقُ	Rahat, sâkin EDPT 162b-163a amrak < M. <i>amarağ</i> TMEN II 554
284	<i>amul</i> I 74/12, 14, 18; III 131/23	أَمْلُ	Sakin, rahat, yavaş yavaş EDPT 160b-161a amul < M. * <i>amur</i>

68	<i>and</i> I 42/10; 459/6	أَدَّ	Yemin EDPT 176a and / ant TMEN I 33
640	<i>arçı</i> I 124/11,231/14, 250/11	أَرْجِي	Heybe EDPT 200b arçı : < M. <i>arçi</i>
637	<i>arpa</i> I 123/19; II 121/5,316/11	أَرْبَا	Arpa EDPT 198b arpa : < Toh. ? TMEN II 445
612	<i>ayran</i> I 120/26	أَيْرَان	Ayran EDPT 276a ayra:n TMEN II 639
2385	<i>baldu</i> I 418/9	بَلْدُو	Balta EDPT 333b baltu : TMEN I 78
2454	<i>berge ~ berke</i> I 427/20; III 323/7	بَرْسَا	Kamçı veya değnek EDPT 362b berge < Lat. <i>virga</i> . Clauson bu Latince kelimenin Türkçeye Farsça üzerinden geçtiğini söylüyor.
2246	<i>bolun ~ bulun</i> I 307/8, 399/18; II 150/29; III 85/20	بُلُنُّ	Tutsak, esir, yakalanan kişi EDPT 345a-b bulun S. Tezcan 5.9,2008'de Moğolca <i>bogul ~ bogul</i> "esir" kelimesinin Türkçeye <i>böl</i> şeklinde geçtiğini ve <i>-un</i> kollektiflik ekiyle (<i>bod-un</i> gibi) teşkil edildiği köken açıklamasını yaptı.
5833	<i>buğday</i> 111235/10, 319/8, 363/15	بُغْدَايْ	Buğday EDPT 312b-313a buğda:y
6382	<i>buluğ</i> III, 371/3	بُلُنْكَ	Köşe, bucak, zaviye EDPT 343b buluğ < M. <i>buluğ ~ buğul</i>
2146	<i>çibek</i> I 388/9; III 241/18	جَبِكْ	Pas rengi, kına rengi EDPT 396b çibek < M. <i>jibi – jibe</i>
401	<i>eke</i> I 86/26, 90/9; III 7/11,14	أَكَا	Büyük kız kardeş, kocanın veya karının ken- disinden büyük kız kardeşi EDPT 100b eke : < M. egeçi TMEN II 512
307	<i>esen</i> 162/5,77/7	أَسَنُّ	Sağ, salim EDPT 248a-b esen TMEN II 478
2552	<i>kalkan</i> I 441/4,9; II 356/19	قَلْقَنُّ	Kalkan EDPT 621a kalkan TMEN III 1518

2822	<i>kamğak</i> I 475/14; III 82/25, 221/2, 386/6	قَمَغَاقْ	Evlerin açık yerlerine örtülür, kamış gibi yüksekçe bir ot, semer otu EDPT 627b kamğa:k
6483	<i>karaŋgu</i> III 388/8	قَرَنُغُو	Karanlık EDPT 662b karaŋgu: TMEN III 1448
5689	<i>karaŋku</i> III 216/26, 290 / 15	قَرَنُغُو	Türkçe+Moğolca <i>kara</i> ve M. - <i>ŋgu(y)</i> = Türk. -lık eki ile yapılan bir hibrit kelime
5828	<i>karvı</i> III 239/10	قَرَوِي	İnce, yayımsı, yay gibi eğilmiş EDPT 646a karvı: Dibo * <i>karbu-</i> “ok atmak, yay germek” ile açıklıyor.
1868	<i>kebit</i> I 357/9	كَبَيْتْ	Dükkân, mağaza, içki içilen yer, meyhane EDPT 688a kebit < M. <i>kebid</i> . B. Atalay <i>kepit</i> okuyor.
5842	<i>kirğuy</i> II 95/8 III241/17-18	قَرُقُوِي	Atmaca, doğan EDPT 654b-655a kirğuy:y < M. <i>kirguy</i> ; <i>karçigay</i> TMEN III 1461
2706	<i>kirdeş</i> I 461/13	كِرْدَشْ	Bir avluda birlikte oturan komşu EDPT 739b kirdeş Clauson, Haenisch'in Moğol, <i>ger</i> “çadır, ev”den hareketle <i>gerdeş</i> > <i>girdeş</i> köken açıklamasını zikrediyor.
6442	<i>koçnar</i> II 101/9; III 102 /18, 381/19	قُجَنَكَازْ	Koç, koyunun erkeği EDPT 592a-b koçnar = M. <i>kuça</i> TMEN III 1550-1551
6335	<i>koŋur</i> III 363/3	قُسْكَرْ	At donu, kestane rengi, kahverengi EDPT 639b koŋur < M. <i>korjğur</i> TMEN III 1536
5300	<i>kon</i> I 31/10, 309/25; III140/10	قُونْ	Koyun EDPT 631a-b ko:ñ = M. <i>koni(n)</i>
5836	<i>korday</i> II 177/11; III 240 /21	قُرْدَايْ	Pelikan, Kuğu cinsinden bir kuş EDPT 649a korda:y
5311	<i>koy</i> III 142/6,363/3	قَوِي	Koyun EDPT 631a-b ko:ñ = M. <i>koni(n)</i>
5265	<i>kök</i> III 132/25, 162 / 19	كُوكْ	Gökyüzünün rengi, mavi EDPT kö:k < M. <i>köke</i> ~ <i>kökö</i> TMEN III1677

5691	<i>ķuba</i> III 217/11	قُبَا	At donu, kumral ile sarı arası EDPT 581a ķuba:
1822	<i>ķurķ</i> 1343/11,111 287/16	قُرْج	Katı, ii dolu ve som nesne; elik EDPT 647a ķurķ < M. <i>ķurca</i> TMEN III 1455
5788	<i>ķula</i> III 233/9	قُولَا	At donu, kula, kirli sarı rengi EDPT 617a ķula: TMEN III 1524
2546	<i>ķumķan</i> I 432/6, 440/10, III 353/15	قُمُكَا	Kova, ibrik, gũgũm, gũl suyu ŐiŐesi EDPT 627b ķumķa:n . Clauson'a gũre Ar. <i>ķumķuma</i> 'dan Gũlensoy'a gũre ise M. <i>ķuma-</i> <i>ķan</i> 'dan gelmektedir.
1709	<i>ķũr</i> 1324/26, 325/3	كُور	Yiğit, sarsılmaz, pek yũrekli, kabadayı EDPT 735a-b ķũr TMEN III 1672
2315	<i>ķaĉın</i> I 410/1	لَاچِن	Şahin; yiğit adam EDPT 763b ķaĉın Clauson kelimenin Toharca olabileceğini sũylyyor. Volker Rybatzki ise Moğolca olabileceğini vurguluyor. TMEN IV 1728
6317	<i>meķ</i> III 359/3	مَك	Ben, vũcuttaki siyah nokta EDPT 346b beķ
158	<i>ũgũr</i> I 54/12, 236/4, 285/14, 389/16; III 157/7; III 6/3	اَكُر	Koyun, deve, geyik, cariye vs gibi Őeylerin bir arada bulunması EDPT 112a ũgũr
680	<i>ũrgũ</i> ~ <i>ũrkũ</i> 1129/15	اُرْكُو	Hũrgũ EDPT 223b ũrgũ:
4261	<i>ķakaķ</i> 1282/26; 11286/ 21-22	سَقَاق	ene EDPT 807b-808a ķakaķ
342 1226 1476 4261 5766	<i>ķaķal</i> I 230/5, 282/26, 390/8; II 286/22, III 228/27	سَقَل	Sakał EDPT 808b-809a ķaķal
2354	<i>ķaman</i> 1415/1; II 316/ 11	سَمَان	Saman (iđilce) EDPT 829b ķaman: TMEN III 1337
3226	<i>ķarmusak</i> 1527/25	سَرْمُسَق	Sarmısak, Sarımsak <i>Allivum sativum</i> EDPT 853b ķarmusak TMEN III 1238

3226	<i>samursak</i> 1527/26	سَمُورَسَقْ	
6383	<i>sepek</i> III 367/1	سِنَكْ	Su içilen testi, ağaçtan oyulmuş su kabı (Oğuzca) EDPT 838a-b sepek
2470	<i>sirke</i> 1430/9	سِرِكَا	Başta türeyen bitin yumurtası, sirke EDPT 850b sérke
6441	<i>sunğkur</i> III 381/16	سُنْكَقُرْ	Sungur kuşu EDPT 838a sunğkur . Besim Atalay <i>Sonğkur</i> okuyor. TMEN I 237; III 1273
4274	<i>talğağ</i> I 427/3; II 288 / 10,12	تَلْغَاغْ	İnsanı öldürecek derecede olan şiddetli tipi EDPT 496a tolğa:ğ
2448	<i>torku ~ turku</i> I 18/11, 427/4; 11172/20,380/16	تُرْقُوْ	İpek (kumaş) EDPT 539a torku < M. <i>torğa(n) ~ torka(n)</i> TMEN II 884
2215	<i>torum</i> I 396/20	تُرْمُ	Deve yavrusu EDPT 549a torum
5383	<i>torumtay ~ turumtay</i> II 110/6; III 243/6	تُرْمَتَيْ	Yırtıcı bir kuş EDPT 550b torumtay < M. <i>turimtay</i> TMEN II 896
686	<i>uğlı</i> I 129/23	أُغْلِيْ	Kâşgarda yetişen ve yenen beyaz ve tatlı bir havuç EDPT 84b uğlı: Kırda belge, alâmet
405	<i>ula</i> I 192/5-7	أَلَا	EDPT 126b ula: Clauson, Haenisch ile Kowalevski'nin <i>agula</i> "dağ" köken açıklamasını zikrediyor.
618	<i>ular</i> I 122/3; III 213/6	أَلَارْ	Erkek keklük EDPT 150a ula:r
757	<i>uragun</i> I 138/4	أُرَاغُونْ	Hindistan'dan gelir bir ilaç EDPT 219a ura:ğun Clauson Hintçe kökenli olabileceğini söylüyor.
3488	<i>uyma</i>	أَيْمَا	Çizme yapılacak Türkmen derisi
3921	II 100/22, 207/3		EDPT 273b uyma: = KWb 304 <i>oyimasun</i>

e) Hintçe kökenli kelimeler: (9)

Bibli, *bitmül*, *nag* skr. karşılıkları olan kelimelerdir. *Hasnî* ise Clauson tarafından Fa. kökenli gösterilir. *Tarmaz* ~ *turmuz* için etimoloji yapılmamıştır.

sıra	kelime	imlâsı	anlamı
763	<i>arubat</i> I 138	اُروَبَات	Demirhindi (<i>el-tamru 'l-hindi</i>). EDPT 200a aru:ba:t
2481	<i>bibli</i> I 430/27	بِيبِي	Dar-ı fülful. Kara bibere benzer taneleri olan uzun biber, <i>piper longum</i> . < skr. <i>pippalî</i> . EDPT 292b bibli:
2888	<i>bitmül</i> I 481/6	بِئْمُل	Dar-ı fülful. Kara bibere benzer taneleri olan uzun biber, <i>piper longum</i> . < skr. <i>pippala</i> . EDPT 305b bitmül
782	<i>erdini</i> I 141/5	اَرْدِنِي	İri inci EDPT 212a-b ertini < Skr. <i>ratna</i>
2508	<i>hasnî</i> I 435/5	حَسْنِي	Çocukları semirtmek için bir kese içerisine konularak ağızlarına verilen bir deva, Hindistandan gelir. EDPT 668a ḥasnî: <fa. <i>kāsnî</i>
1824	<i>murç</i> I 343/15; II 186/3	مُرْج	Karabiber EDPT 771b-772a murç Clauson Skr. <i>marica</i> / <i>marīca</i> köken açıklamasını yapar.
5394	<i>nag</i> 1155/26	نَاك	Timsah EDPT 776b na:g < skr. <i>nāgā</i> “yılan”
5394	<i>nag yılan</i> I 155/27	نَاك يِلَان	Ejderha = Çin. luu EDPT 776b na:g < skr. <i>nāgā</i> “yılan”
2684	<i>tarmaz</i> I 457/25 <i>turmuz</i> I 343/8	تَرْمَز تُرْمُز	Yabani hıyar, turşuluk hıyar. EDPT 550a tarmaz

ç) Hotence ve Hoten Sakacası kökenli kelimeler: (26)

Hotence kelimeler Türkçe kökenli olup Hotenlilerin *h-* protezi ile *ana* yerine *hana*, *ata* yerine *hata* şeklinde söylediği kelimelerdir. Diğer Hotence kelimeler ise Hoten Türklerinin dillerine Sakacadan geçen yabancı kökenli kelimelerdir.

Burada verilen Hoten Sakacası (= HS) köken açıklamaları A. Dibo’ya göredir).

sıra	kelime	imlâsı	anlamı
663	<i>ajru</i> I 127/17	اڭرو	Çakal. (Atalay ile Clauson yazmadaki ajru şekline rağmen kelimeyi nedense arju okumuşlardır.) EDPT 200b'de arju . Clauson j sesinden dolayı kelimenin Sogd ? kökenli olduğunu söylüyor.
*6538	<i>arzulayu</i> III 401/14	اَرزُولَيُو	Çakal gibi EDPT 200b arju:la:- (Yazmada arzulayu şeklinde j > yerine z yazılı olmasına rağmen Clauson kelimeyi nedense j ile okuyor.)
410	<i>hana</i> I 32/29	هَنَا	Anne EDPT 169b-170a.
376	<i>hata</i> I 32/28	هَتَا	Baba EDPT'te belirtilmemiş.
1671	<i>bat</i> I 319/27	بَت	Cibre, bir nesnenin çöküntüsü EDPT 296a-b'de bat . Clauson <i>onomatopoetic</i> saydığı kelimeyi “quickly, hurriedly [çabukça; telaşla]” şeklinde anlamlandırıyor. Dibo ise HS <i>bata-</i> “yeni şarap, şıra” köken açıklamasını yapıyor.
2904	<i>beçkem</i> I 483/11	بِجَكَم	Yiğitlerin savaş günlerinde taktıkları ipekten veya yaban sığırı kuyruğundan yapılan alâmet, belge. EDPT 295a beçkem . Dibo ise HS <i>baicakama</i> “Tibet öküzünün veya atının kuyruğu” köken açıklamasını yapıyor.
2415	<i>çawju</i> I 422/23	چَفْجُو	Dalı, budağı, meyvası kırmızı bir ağaç olup dağlarda biter, meyvası acıdır. EDPT 395a çawju : Dibo HS <i>šauve-</i> “bir tür iğde (küçültme eki ile)” köken açıklamasını yapıyor.
5393	<i>çeg ~ çek</i> III 155/24	چَاڭ	Çizgili, kumaş gibi bir pamuk dokumadır, bundan örtü yapılır. EDPT 413a çe:g . (B. Atalay çek okuyor.) Dibo HS <i>caiha</i> “kumaş parçası” köken açıklamasını yapıyor.
1693	<i>çer</i> I 323/1	چَر	Vakit, zaman, çağ EDPT 427a çer (2) Dibo HS <i>tc̄ira</i> “kere” köken açıklamasını yapıyor.
1076	<i>çowaç</i> I 195/1; II 7/24, 190/11; III 60/1	چَوَاچ	Hakanın çadırı; hakanın şemsiyesi EDPT 395a çowa:ç (Atalay çuvaç okuyor.) Clauson bilinmeyen bir dilden diyor. Dibo HS; <i>šāhauca</i> “şemsiye” köken açıklamasını yapıyor.

2343	<i>çuram</i> I 412/30	جُرَامْ	Ötekilerden daha uzağa giden iyi bir ok atılışı EDPT 430a çura:m Dibo HS <i>cüdam</i> “uzunluk ölçüsü, bir ferseng” köken açıklamasını yapıyor.
5752	<i>çuvı</i> III 225/11	جُفِي	Hakandan iki derece aşağı kişilere verilen unvan EDPT 374b çuvı:
1696	<i>çür</i> I 323/11	جُرْ	Menfaat, kazanç EDPT 428a çür Dibo HS <i>şşuru, şuru</i> “mal, mülk, refah” köken açıklamasını yapıyor.
670	<i>irwi</i> I 128/8	اِرْفِي	Hindistan’dan gelir bir tür ilaç EDPT 198b irvi: Dibo HS <i>irhva</i> “turunç” köken açıklamasını yapıyor.
5740	<i>kasi</i> III 224/10	كَاسِي	Hayvanlar/Koyunlar için ağaçtan yapılan ağıl EDPT 666a kasi: Dibo HS <i>kāysū</i> “alaçuk, hug” köken açıklamasını yapıyor.
1534	<i>kebez</i> I 293/18; 303/23; 510/4	كَبَازْ	Pamuk EDPT 692b kebe:z Dibo HS <i>kapā-ysa-</i> “cotton wool” köken açıklamasını yapıyor.
2963	<i>kimişge ~ kimişke</i> 1490/18	كَمِيَشْكَ	Kâşgarda çıkan işlemeli, nakışlı bir keçe, EDPT 724b kemişge: Dibo HS <i>kamaişkā</i> “genellikle rengarenk olan örtü” köken açıklamasını yapıyor.
2918	<i>kestem</i> I 485/18	كَسْتَمْ	Geceleyin davetsiz gelen kişilere verilen içki ziyafeti EDPT 749b kestem. Clauson kelimenin Toharca olabileceğini söylüyor. Dibo ise HS <i>khāšta</i> “sarhoş” ve <i>*khāštam</i> “içme için düzenlenen” köken açıklamasını yapıyor.
2208	<i>kevel at</i> I 395/10; II 133/13	كَفَلْ اَتْ	Yürüyüşü küheylân at, soylu at EDPT 689a kevel at. Dibo HS <i>kaba</i> “at” ve <i>-la, -laka</i> “küçültme eki” köken açıklamasını yapıyor.
5431	<i>kovuç</i> III 163/6	كُفُوحْ	Cin çarpması eseri EDPT 581b kovuç
5433	<i>kovuz</i> III 163/13	كُفُوزْ	EDPT 589a kowuz. Dibo HS <i>kauce</i> “somurtma, günah” köken açıklamasını yapıyor.
5794	<i>suma</i> III 234/21	سَمَا	Önce ıslatılıp sonra kurutularak öğütülen ve bulamaç, ekmek gibi şeyler yapılan buğday, önce ıslatılıp sonra kurutularak öğütülen ve şerbet hamurunda kullanılan arpa EDPT 828b soma: Clauson ikinci hecenin belki Çince <i>mail mo</i> (G. 7.602)’den gelebileceğini söylüyor. Dibo ise HS <i>suma</i> “un” köken açıklamasını yapıyor.

5175	<i>şut ~ şüt</i> III 120/19	شوت	Soy, asıl EDPT 867a şu:t . (B. Atalay şüt okuyor).
5282	<i>tim</i> III 136/10	تيم	Şarap dolu tulum EDPT 503a ti:m Clauson kelimenin Orta Çince'de <i>tem</i> okunmasına dayanarak Çince <i>tien</i> "shop, inn" (G. 11.173)'ten gelebileceğini söylüyor. A. Dibo ise HS <i>ttana</i> "deri" ve <i>ttiña</i> "deri içinde" köken açıklamasını yapıyor.
6362	<i>tonga</i> III 368/5	تنگا	Bebür, kaplan cinsinden bir hayvan; kişi adı EDPT 515b toŋa : Dibo HS <i>ttuŋna</i> "kuvvetli, yürekli" köken açıklamasını yapıyor.
614	<i>ulyan</i> I 121/4	أليان	Kokulu bir bitkinin köküdür ki yenilir. EDPT 154b ulya:n
690	<i>ücme</i> I 130/3	أرما	Dut ağacı EDPT 27b üjme :
2623	<i>zaranza</i> I 449/12	زرنزا	Yaban mersini veya durdabak denilen bir ot EDPT 989b zaranza : Dibo Sakaca <i>usaramjsa</i> = Sogdca <i>usparn</i> "safran" köken açıklamasını yapıyor.

d) Kençekçe ve Kâşgarca kökenli kelimeler: (22+6)

Dîvânü Lügati't-Türk'teki Kençekçe kelime sayısını araştırmacılar değişik sayıda vermişlerdir. Harold W. Bailey (1970) 16, Robert Dankof (1985), 17¹⁵, Havier Tremblay (2007) 22, Bilgehan Atsız Gökdağ (2007) 25. *Drevnetyurkskiy Slovar*'da 20, *EDPTt* 15 Kençekçe kelime yer almıştır. Kâşgarlı Mahmud'un "Kençekçedir" açıklaması ile verdiği Kâşgar'da oturan Türk ahalinin dilindeki *çaha*, *eveh*, *h-ana*, *h-ata*, *sin*, *ühi* vs gibi Türkçe kökenli 6 kelimenin dışında kalan Hint-Avrupa kökenli olduğu tahmin edilen 22 Kençekçe kelime şunlardır:

sıra	kelime	imlâsı	anlamı
----	<i>çaha</i> 19/11	چها	çakmak EDPT 406b çaha :
----	<i>eveh</i> 19/13	اوه	Göz ağrısı EDPT'de yok.
410	<i>h-ana</i> I 32/29	هنا	Anne EDPT 169b-170a.
376	<i>h-ata</i> 132/28	هتا	Baba EDPT'te belirtilmemiş.
5298	<i>sin</i> III 132/24	سين	Teklik ikinci şahıs zamiri EDPT
925	<i>ühi</i> 19/10	أوهى	Baykuş EDPT

¹⁵ Robert Dankoff-James Kelly, "Compendium of the Turkic Dialects, III, Harvard, 1985, s. 284.

sıra	kelime	imlâsı	anlamı
2413	<i>banzi</i> I 422/18	بَنْزَى	Bağ bozulduktan sonra asmaların üzerindeki üzüm kalıntıları EDPT 352b banzı:
2981	<i>buldum</i> 1492/7	بُلْدُنَى	İçerisine yaş veya kuru üzüm konulan hoşmerim EDPT 335a-b buldunı:
3111	<i>buşincak ~ büşinçek</i> I 506/27	بُشِينْجَاكْ	Üzüm salkımı EDPT 383b büşinçek
2898	<i>çaşkal ~ çeşkel*</i> I 482/17	** چَشْكَال	Çanak çömlek parçaları EDPT 431a çeşkel
6686	<i>çawlı</i> III 442/6	چَاوْلَى	Kendisi ile ateş yakılan kayısı ve ceviz kabukları EDPT 397a ça:vlı:
6687	<i>çowlı</i> I 442/8	چَوْلَى	Tutmaç süzgeci EDPT 397a ço:vlı:
2616	<i>çulman</i> I 448/24	چُلِمَانْ	Su birikintisi, içinden çıkılmayan iş EDPT 420b çulı:ma:n
2692	<i>dunuşka ~ dünişge</i> I 490/16	دُنُشْكَا	Sülüklü pancar denilen sebze EDPT 527a düşüşge:**
2878	<i>kençek</i> I 480/10	كَنْجَاكْ	Türklerden bir bölük EDPT'de yok.
2879	<i>kençek seŋgir</i> I 480/11	كَنْجَاكْ سَنْگِرْ	Talas yakınında bir şehrin adı EDPT'de yok.
2880	<i>kanduk ~ kendük</i> 1480/11,11 129/18	كَنْدُكْ	Küp gibi topraktan yapılan büyücek kap. İçerisine un ve una benzer şeyler konur. EDPT 729a kendük
2363	<i>kanpa ~ kenpe</i> 1416/4	** كَنْپَا	Bir ot adı EDPT 727b kenbe: Tremblar Hoten. <i>kumbâ</i> , Sogd <i>kynp</i> "flax" açıklamasını yapıyor.
6688	<i>kewli</i> III 442/10	كَاوْلَى	Irmak ağzı EDPT 689a ke:vlı:
2478	<i>korke ~ kürke</i> 1430/20	كُورْكَا	Ağaçtan yapılmış tabak EDPT 741b-742a körge:
2640	<i>lüçnüt</i> 1451/23	لُجْنُتْ	İmece. Buğday ve buğdaya benzer şeyleri temizlemekte köylülerin yardımlaşması. Bu ara sıra, köylülerin birbirine bir köle veya bir hayvan göndererek harman dövdürmek için yaptıkları yardımdır. EDPT 763b luçn.t

* Gunnar Jarring *Uzbek Texts from Afghān Turkestan*, Lund/Leipzig, tarihsiz, s. 182'de kelimeyi metatezli şekli ile ancak kaim sıralı olarak *çaşhal* şeklinde zikrediyor.

** Yazmada sehven son sesi lâm yerine kaf ile چَشْكَال şeklinde yazılmış.

** Clauson kelimeyi madde başında **düşüşge:** şeklinde -ŋ- ile, madde içinde ise **dünüşge:** şeklinde -n- ile veiyor. Kelime Hap. leg. olduğuna göre madde başı tashih hatası olmalıdır.

** Yazmada كَنْسَا şeklinde sehven be dişi yerine sin dişi yazılmış.

2634	<i>rabçat</i> 1451/12	رَبْحَت	Angarya, Bey'in halkın gölüklerini alıp üzerine yük yüklemesi EDPT 780b rabçat
1858	<i>sipüt</i> 1356/12	سَيْبُت	Karabiber, kimyon gibi yemeğe katılan bir ot EDPT 785b sibüt
5829	<i>şanbuy ~ şenbuy</i> III 239/20	شَنْبُوِي	Başka bir davetten soma gece gidilen içki ziyafeti EDPT 868a şanbu:y <i>Nûn</i> noktası altta <i>be</i> noktası olarak kabul edilse, <i>şebbui</i> "nigt's looding" düşünülebilir.
	<i>tapçan</i> 1435/26	تَيْچَان	Erişilemeyen üzüm salkımlarına kesmek için toplayanın üzerine çıktığı sofa biçiminde üç ayaklı
6645	<i>tapçaṅg</i> III 385/13	تَيْچَانْغ	bir nesne EDPT 436b tapça:n ~ tapça:ṅ
2897	<i>toğrıl ~ tuğrıl</i> I 482/15	توغرل	et ve baharatla doldurulan bağırsak, bumar dolması EDPT 472a toğrıl
1604	<i>usukla- ~ üsügle-</i> I 306/13	اُسُكْلَا	hile ile kilit açmak EDPT 247a ösügle:- Tremblar Kâşgar Sakacası * <i>uskalt-</i> = Hoten. <i>us-kaljä</i> "açmak" filinden <i>usukla-</i> açıklamasını yapıyor ve kelimenin yanlış okunan şekilleri olan Clauson'daki ince sıralı <i>ösügle-</i> ve Atalay'daki <i>üsügle-</i> ve <i>osugla-</i> şekillerinin düzeltilmesini vurguluyor.
4641	<i>yuzug</i> III 13/3	يُذُغ	çocuklara sövülen bir kelime EDPT 888a yođuğ

e) Toharca kökenli kelimeler: (6)

Kâşgarlı Mahmud aşağıdaki kelimeler için açıklama vermemiştir. Kelimelerin Toharcada geçtiği çeşitli filologlar tarafından tespit edilmiştir. Toharca bazı kelimelerin de Kâşgarlı Mahmud tarafından "Kençekî" diye tavsif edildiği görülmektedir.

sıra	kelime	imlâsı	anlamı
1879	<i>çanaç</i> I 358/12	چَنَاج	kendini düzdüren; korkak, iş göremeyen, gevşek EDPT 425a çanaç
2935	<i>çömerük (kişi)</i> I 488/6	چُمَارُك	her zaman gözü sulanan, gözü az gören adam EDPT 424a çöme:rük
2425	<i>karşı</i> I 423/24	قَرَشِي	han sarayı, köşk EDPT 664a karşı: (2) < Toh. B <i>kersiye</i>
2315	<i>laçın</i> I 410/1	لَاچِن	Şahin EDPT 763b laçın < Toh.

5228	<i>leşp</i> III 127/2-3	لِش	salya, balgam EDPT 764b leşp < Toh. A <i>leşp</i>
628	<i>oḥaḳ</i> I 122/16	أَحَاق	Kayıısı sıkılarak elde edilen suyu. Bundan şerbet yapılır. EDPT 83a oḥa:k

f) Sogdça kökenli kelimeler: (21)

Anna Dibo bildirisinde *badıç*, *beçkem*, *borduz*, *çat*, *didim*, *ertüt*, *kenbe*, *maraz*, *suburgan*, *şük*, *tarka* ~ *talka* ve *zargunçmud* olmak üzere 12 Sogdça kelime veriyor.

Bu kelimelerden *ertüt* Clauson tarafından Türkçe olarak açıklanmıştır. Dibo'nun Sogdça verdiği *kenbe* ise Tremblar tarafından Hotence ve Sogdça olarak açıklanmıştır.

Ruşça çeviride *badıç* sözlüğe alınmamıştır. Buna karşılık *suburgan* kelimesi yazmadaki imlâya sadık kalınarak *subuzgan* şeklinde verilmiştir.

Anumi, *didim*, *kirit*, *nom* satir gibi Grekçe kelimeler Türkçeye Sogdça (veya Skr.) üzerinden geçtikleri için bu gibi kelimeler Sogdça kelimeler içerisinde gösterilmiştir.

sıra	kelime	imlâsı	anlamı
544	<i>artut</i> ~ <i>ertüt</i> I 109/19; 114/18; 182/6	أَرْتُتْ	Hediye, armağan EDPT 204b ertüt . Clauson'a göre kelime Türk-çedir. Ancak önce S. Tezcan sonra da Dibo Sogd. <i>rat</i> "armağan", <i>ratut</i> "armağanlar" çokluk şekli köken açıklamasını yapmışlardır. Besim Atalay ise kelimeyi kalın sırada <i>artut</i> olarak okumuştur.
---	<i>badıç</i> I 295/4	بَدِجْ	Asma çardağı EDPT 300b badıç < İnanca ? Dibo Sogd. * <i>wayic</i> "asma çardağı" köken açıklamasını yapıyor.
2904	<i>beçkum</i> ~ <i>beçküim</i> I 484/6	بِجْكُمْ	Evin sofası EDPT 295a beçküim < İnanca ?. Dibo Sogd. <i>patşkamp</i> "duvar" köken açıklamasını yapıyor.
2682	<i>borduz</i> I 457/20	بُورْدُزْ	Bahçe, bostan EDPT 359a borduz < İnanca ?. Dibo Sogd. <i>pärdez</i> "bahçe" köken açıklamasını yapıyor. Bu şekil Fa. <i>fırdevs</i> "bahçe" ile karşılaştırılabilir.
5347	<i>çat</i> III 146/23	چَاتْ	Kuyu EDPT 401b ça:t (2) < Sogd. ç. ĩ.
2155	<i>çuşak</i> ~ <i>çüşek</i> I 389/1	چُشَكْ	Ot, çayır EDPT 431a çüşek

706	<i>irinç ~ irinj</i>	إِرِنْج	İyi yaşayış, nimet içerisinde geçiniş
6717	I 132/14		EDPT 234a érinç/érinj → erej < Sogd. <i>ryz</i> (telaffuzu <i>réj</i>)
2363	<i>kanpa ~kenpe</i> I 416/4	** كِنْبَا	Bir ot adı EDPT 727b kenbe : Tremblar Hoten. <i>kumbā</i> , Sogd. <i>kynp'</i> "flax" Dibo ise Sogd. <i>kenbā</i> , "kendir" köken açıklamasını yapıyor.
1825	<i>kend</i>	كَنْد	Şehir, köy
1826	I 343/16; 344/11		EDPT 728a-b kend < Sogd. <i>knd</i>
2328	<i>maraz</i> I 411/16	مَرَاژ	Karanlık gece EDPT 772a mara:z < Sogd. <i>marāz</i>
2740	<i>njdag</i> I 465/13	نِدْدَاغ	Bileği taşı EDPT 775b njda:ğ Clauson İnanca (Soğd. ?) köken açıklamasını yapar.
3233	<i>sanduvaç</i> I 529/1	سَنْدُوَاچ	Bülbül EDPT 837a-b sanduva:ç < Sogd. <i>zntw'ç</i>
3165	<i>suburğan¹⁶</i> I 516/14	سُبُرْغَان	Maşatlık. Müslüman olmayanların mezarlığı EDPT 792b suburğa:n < Sogd. <i>*zmrğ'n</i>
5385	<i>şaw</i> I 155/8	شَاڤ	Çöğen gibi bir ottur; Uç'ta biter, bununla elbise temizlenir. EDPT 866a şa:b < Clauson İnanca köken açıklamasını yapar.
1767	<i>şük</i> I 335/12	شُك	"Sus!" anlamına susturma edatıdır. EDPT 867b şük < Sogd. <i>şwk</i> "sabit, hareketsiz"
2449	<i>talka</i> I 427/11	تَلْكََا	Koruk EDPT 529a tarğa/talka . Dibo Sogd. <i>tarğ</i> "sivri, acı" köken açıklamasını yapıyor.
2447	<i>tarka</i> I 427/3	تَرْكََا	
267	<i>üjök</i> I 71/27	أُجُوك	Hece, harf EDPT 24a-b üjek < Sogd. < Çin. <i>tzü</i> (G. 12.324)
3241	<i>zargunçmud</i> I 17/8; I 530/13	زَرْغُنْجُمُود	Güzel kokulu bir çeşit fesleğen EDPT 989b zarğunmu:d < Sogd. <i>zrgwnç</i> . Dibo <i>zrgwnç</i> "yeşil" + <i>mwrt</i> "mersin ağacı" köken açıklamasını yapıyor.

g) Grekçe kökenli kelimeler: (5)

Araştırmacılar *anumi*, *didim*, *kirit*, *nom* satir gibi Grekçe kelimelerin Türklerle Grekerin direkt ilişkileri olmadığı için Türkçeye Soğdça (veya Skr.) üzerinden geçtikleri kanaatindedirler.

** Yazmada كِنْبَا şeklinde sehven be dişi yerine sin dişi yazılmış.

¹⁶ Yazmada r harfi üzerine sehven nokta konulmuş. Bu yüzden harfin z olması ile kelime **subuzgan** şeklinde de okunuyor.

sıra	kelime	imlâsı	anlamı
751	<i>anumi</i> I 137	أَنُومِي	Cüzzam, lepra EDPT 187a anu:mı : < Sogd ? < Grek. ’ ανομία
2223	<i>didim</i> I 397/20	دِدِم	Geline gerdek gecesi giydirilen taç EDPT 456b didim < Sogd. <i>dydym</i> < Grek. <i>diadima</i> .
1872	<i>kirıt</i>	كِرِيت	Kilit, anahtar EDPT 738b kirıt
5286	<i>nom</i>	نوم	Din EDPT 777a-b no:m < grek. νομός
2287	<i>satır</i> I 406/15	سَاتِر	Küfür, “piç, aslı belirsiz” demektir. EDPT 802a sartır < σάτιρος

ğ) Farsça kökenli kelimeler: (27+3)

Farsça kelimelerden madde başı olarak zikredilen *aftabı*, *merdek* gibi birkaç kelimedir. Diğer Farsça kelimeler ise kelime açıklamalarında geçmektedir.

inan huz hurend (555) “Bunlar kendilerini besliyor”, *in çi gil est?* (2202) “bu ne kil (çamur) dir?” ve *türkmanend* (173) “Türk gibi” ise birer cümledir.

sıra	kelime	imlâsı	anlamı
2489	<i>aftabı</i> I 432/2	أَفْتَبِي	kova < F. <i>aftâbe</i> EDPT’de yok.
2720	<i>bahane</i> I 462/27	بَاهَانَه	bahâne = Tü. tıtag EDPT494a tilda:ğ / tılta:ğ.
3241	<i>balang müşk</i> I 530/14	بَلَنَكْ مُشْتَكْ	fesleğen = So. <i>zargunçmud</i> EDPT’de yok.
5076	<i>behram çupin</i> III 97/14-15	بِهْرَامْ چُوپِينْ	Kişi adı > Ar. <i>behram şupin</i> EDPT’de yok.
378	<i>çerm</i> I 87/1	چَرْم	sıcak bk. <i>germ</i> EDPT 20a eçe:
378	<i>çunbed</i> I 87/1	چُونْبَدْ	günbed bk. <i>günbed</i> EDPT 20a eçe:
4500	<i>dağ</i> II 344/6	دَاغْ	dağ = Tü. <i>tag</i> EDPT 470a tağlat-
4829	<i>tana < dana(h)</i> III 44/9	تَانَا	tane < Fa. <i>dâne</i> . EDPT 515a tana
4203	<i>diz</i>	دِزْ	kale = Tü. tiz “yüksek yer (yer)” EDPT 570b ti:z (2)
5363	<i>dizruyin</i> III 149/26	دِزْ رُوْيِينْ	Bakırkale, Yezkend şehrinin adı. EDPT’de yok.

4775	<i>kanda(h) ~ gende(h)</i> III 34/27-28	كندِه	Hendek > Ar. handak. EDPT 929a yalma:
378	<i>germ</i> I 87/1	كُرم	sıcak EDPT 20a eçe:
2489	<i>gizri < gezer</i> I 431/16	كيزرى	havuç = Tü. <i>geşür</i> EDPT 754b geşür
378	<i>günbez</i> I 87/1	كُنْبِدْ	günbed krş. <i>çunbez</i> EDPT 20a eçe:
911	<i>hunam</i> I 158/12	خُنام	Atlarda bulunan bir hastalık EDPT 56b étilgen
5293	<i>hunhara</i> III 138/10	خُونُخْرَا	Kaba, faydasız <Fa (?) EDPT 631b-632a hun
2312	<i>istarang ~ istereng</i> I 409/23	اِسْتِرَنْك	gingseng kökü = Tü. sığın otu EDPT 811h-812a si:ğun
6470	<i>kefseng ~ kefseng</i> III 385/23/386/1	كُفْسَنْك	Harman temizlendikten sonra gelen kimseye verilen buğday, arpa, azık gibi armağan. EDPT 691b kevşenç
3843	<i>leşker</i> I 187/16-17	لِشْكِرْ	asker = Ar. asker EDPT
2681	<i>mandar</i> I 457/17	مَنْدَارْ	Ağaçlara sarılan bir bitkinin adıdır; çok kere ağaçları kurutur; bu, sarmaşıktır. (Oğuzca) EDPT 767b mandar <Fa. <i>bentTâen</i>
2882	<i>merdek</i> I 480/19; 23	مَرْدَكْ	ayı yavrusu EDPT 772a merdek
3441	<i>müşk</i> III 187/14	مُشْك	Misk = ar. misk EDPT'de yok.
1828	<i>nevruz</i> I 347/25	نُورُوزْ	Yenigün EDPT 'de yok.
519	<i>saht</i> I 107/14	سَاخْت	Eğrelere, kemerin başına, tokalara işlenen gümüş = Tü. üstem EDPT 242b üstem
173	<i>semerkand</i> I 344/18; III 150/13	سَمَرْقَنْد	Tanınmış şehir adı, Semizkend EDPT'de yok.
811	<i>şabük</i> I 147/5	شَابُوكْ	Çabuk, hızlı, acele EDPT 866a şa:bü:k <Fa. <i>çābūk'tan</i> .
3843	<i>şeker</i> II 187/15-16	شَكْر	şeker = Ar. sükket EDPT'de yok.
303	<i>viran</i> I 76/18	وِيرَان	Her nesnenin kötüsü, vîrân = Tü. ören EDPT 233b ören
4775	<i>yare(h)</i> III 34/28	يارِه	yara > Ar. yarak EDPT 929a yalma:
4775	<i>yekme(h)</i> III 34/22	يَلْمَا	kaftan, yağmurluk = Tü. yalma < Fa. yelme(h) > Ar. yalmak EDPT 929a yalma:

h) Tibetçe kökenli kelimeler (3) :

DLT'te Tibetçe kayıtlı 3 kelime geçmektedir.

sıra	kelime	imlâsı	anlamı
371	<i>abā</i> I 86/14	أَبَا	Anne EDPT 5a-b. aba:
408	<i>uma < a-mā</i> I 92/20	أُمَا	Anne EDPT 156a oma:
2983	<i>mançu</i> I 419/10; 486/6	مَنْجُو	Sanat sahibine verilen ücret EDPT 767a-b mançu: Clauson Çince kökenli olabileceğini belirtmektedir.

ı) Arapça kökenli kelimeler: (2)

*DLT'te Arapça kökenli 2 Kelime geçmektedir. Kâşgarlı Mahmud *Dîvânü Lüğati't-Türk'ü* Bağdad'da kaleme aldığı halde ve müslüman Türklerin dilinde yüzlerce Arapça kelime olduğu halde, Arapça kelime örneğini niçin bir-iki kelime ile sınırlamıştır? Bu durum Türkçe kelime sözlüğü hazırlamasından dolayı olsa gerekir.*

sıra	kelime	imlâsı	anlamı
2489	<i>ķilide < ķilade</i> I 432/5	قَلِيدَه	gerdanlık EDPT kalı:da bk. 316a bakan
----	<i>zū'l-ķarneyn</i>	ذُو الْقَرْنَيْنِ	(Büyük) İskender EDPT'de yok.